

Theodor GEORGESCU
(Universitatea din București)

Simbioza formelor de guvernământ în Roma antică în viziunea lui Polybios

Abstract: (*The Symbiosis of the Forms of Government in Ancient Rome and Their Recovery in a Modern Age*) The main forms of government in Greece (monarchy, tyranny, aristocracy, oligarchy, democracy and anarchy) were synthesized in an almost perfect symbiosis in the Roman world when the Roman republic was established. This was the vision of the Greek historian Polybios in the 2nd century BC, captured by the Romans after the conquest of Greece. However, he quickly became an admirer of the Roman power and composed a "pragmatic" History in which he proposes to explain the miracle by which Rome, in less than 53 years (220 and 168 BC), imposed its power over the world known by then. This theory of governing forms, known as *anakyklosis*, has been dealt with by the historian in the sixth book of his *Histories*, apart from the rest of the events. He considers that each of the six forms of government has three moments (ascension, apogee and decline) and that the transition from one to the other occurs naturally. Rome in turn succeeded in stopping this cyclicity and imported only the three forms of "good" government (monarchy, aristocracy, democracy). Rome has transformed them into levels of power that are controlled by each other in order not to exhaust a slip. From this Roman synthesis it is also derived the political system of European democracies.

Keywords: *Rome, Polybios, anakyklosis, forms of government, democracy*

Rezumat: Formele de guvernământ specifice ale Greciei (monarhia, tirania, aristocrația, oligarhia, democrația și ohlocrația) au fost sintetizate într-o simbioză aproape perfectă în lumea romană odată cu instaurarea republicii. Aceasta era viziunea istoricului grec Polybios în sec. al II-a a.Chr., capturat de către romani după cucerirea Greciei. El s-a transformat însă repede într-un admirator al puterii romane și compune o Istorie „pragmatică” în care își propune să explice miracolul prin care Roma, în mai puțin de 53 de ani (220 și 168 a.Chr.), și-a impus puterea asupra *oicumenei*. Această teorie asupra formelor de guvernământ, cunoscută cu numele de *anakyklosis*, a fost tratată de către istoric în cartea a VI-a a *Istoriilor*, separat față de restul evenimentelor. El considera că fiecare din cele șase forme de guvernământ are trei momente (ridicare, apogeu și declin) și că trecerea de la una la alta se face în mod natural. Roma în schimb a reușit să oprească această ciclicitate și a importat doar cele trei forme de guvernământ „bune” (monarhia, aristocrația, democrația), pe care le-a transformat în nivele de putere care se controlează între ele, astfel încât să se evite pentru totdeauna vreun derapaj. Din această sinteză romană provine și sistemul politic al democrațiilor europene.

Cuvinte-cheie: *Roma, Polybios, anakyklosis, forme de guvernământ, democrație*

Pentru a vedea bine un lucru este adesea nevoie să te afli mai departe de el. Pentru a înțelege schimbările profunde prin care Roma a ajuns în vremea Republicii să domine întreaga lume cunoscută a fost nevoie nu de un autor roman, ci de un grec, Polybios, ajuns la mijlocul secolului al II a.Chr. la Roma ca sclav, deportat împreună cu alți

ostatici, după ce se aflase de partea „moderaților” în timpul conflictului dintre Perseus, regele Macedoniei, și romani (172 a.Chr.). Suspect în ochii romanilor, deși el era adeptul unei politici moderate, fără ostilitate față de Roma, Polybios a fost „extras” din Grecia (167 a.Chr.) și „relocat” printre romani, unde, însă, va avea o soartă diferită față de ceilalți greci exilați. Cunoscut pentru calitățile sale intelectuale, el intră în „cercul Scipionilor” și leagă o prietenie în special cu Scipio Aemilianus, învingătorul lui Perseus. Cu timpul devine admiratorul puterii romane, care-i schimbă destinul, și decide să-și consacre restul vieții redactării unei *Istorie* în care să explice publicului de limbă greacă extraordinara reușită a poporului roman. Interesul pentru o asemenea lucrare i se părea de la sine înțeles: (Plb. 1.1.5) „căci care om ar putea exista așa de nehibzuit sau de nepăsător, care să nu dorească să cunoască în ce chip și prin ce fel de constituție (πολιτεία) a fost luată sub stăpânire aproape toată lumea în mai puțin de cincizeci și trei de ani¹ și a căzut sub o singură stăpânire, aceea a romanilor?”²

Primele două cărți ale *Istoriilor* constituie un preambul pentru această perioadă propusă spre cunoaștere, adică primul război punic și urmările sale, care acoperă perioada dintre 264 până în 220 a.Chr. Următoarea perioadă, anii 220-216 a.Chr., este tratată în cărțile III-V, o perioadă decisivă, care afectează totalitatea Oikumenei. Cartea a VI-a este însă un moment de respiro în relatarea evenimentelor, fiind o digresiune pe care autorul o consideră obligatorie pentru înțelegerea cauzelor evenimentelor. El arătase încă de la început că cel mai folositor rod pentru cititori este ca aceștia să afle cum și prin ce fel de constituție aproape toate țările de pe pământul locuit au căzut sub puterea romanilor. Perioada în care trăiește îi apare lui Polybios hotărâtoare în atingerea acestui obiectiv prin transformările pe care le suferă regimul de organizare al puterii romane. Cititorul va fi încântat, este convins autorul, să afle cauzele profunde (αίτια) ale evenimentelor, iar dintre acestea structura constituției unui stat era socotită de autor drept cea mai importantă cauză pentru reușita unei acțiuni.

În lumea greacă era nu doar ușor de povestit trecutul, ci și de intuit viitorul, căci putea fi dedus din trecut, odată ce formele de guvernământ erau clare și aveau o succesiune previzibilă. Polybios afirmă însă că altfel stau lucrurile în cazul romanilor, unde există o „varietate a constituției” (Plb. 6.3.3 ποικιλία τῆς πολιτείας) și, prin urmare, nu poate fi descris ușor nici prezentul și, cu atât mai puțin, de prezis viitorul.

În lumea greacă, rezumă Polybios tradiția de până la el, se considera că există trei forme de constituții: regalitatea (βασιλεία), aristocrația (ἀριστοκρατία) și democrația (δημοκρατία). Autorului nu-i este însă clar dacă acestea sunt singurele forme posibile sau dacă sunt cele mai bune. Îi apare lămurit că cea mai bună nu ar putea fi, căci o asemenea constituție ar trebuie să îmbine caracteristici ale fiecăreia din cele trei, așa cum o dovedește regimul politic instituit de către Licurg la Sparta. Experiența altor cetăți arată că împărțirea tripartită este insuficientă pentru a acoperi întreaga varietate a formelor de guvernământ.

¹ Sc. între 220, adică primul contact dintre romani și macedoneni, și 168/7 a.Chr., înfrângerea de la Pydna a puterii macedonene de către romani.

² Toate traducerile ne aparțin.

O simplificare prea mare se făcea în cazul regalității. Polybios subliniază că aceasta nu poate fi orice conducere a unui singur om (μοναρχία), ci este imperios necesar ca aceasta să fie primită de bunăvoie și să fie caracterizată mai degrabă de judecată (γνώμη) decât de frică (φόβος) și violență (βία). Tot astfel, nu orice guvernare oligarhică (ὀλιγαρχία) trebuie automat socotită o formă de aristocrație, căci cea din urmă are la bază principiul alegrii celor mai drepți și a celor mai înțelepți oameni. În al treilea rând, prin democrație nu trebuie să se înțeleagă conducerea după bunul plac al mulțimii și îndeplinirea a tot ce își propune, ci doar cea care este întemeiată pe tradiția strămoșească și care are ca obișnuință respectarea zeilor (*ibid.* θεοὺς σέβεσθαι), grija față de părinți (*ibid.* γονεῖς θεραπεύειν), respectul față de cei mai în vârstă (*ibid.* πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι) și supunerea în fața legilor (*ibid.* νόμοις πείθεσθαι). Doar în aceste condiții supremația părerii celor mulți poate fi numită democrație.

Polybios consideră că celor trei forme de guvernământ cunoscute până la el ar trebui să li se adauge alte trei: monarhia (μοναρχία), oligarhia (ὀλιγαρχία) și ohlocrația (ὀχλοκρατία). În firea organizării comunităților omenești este ca mai întâi să apară monarhia. Această organizare naturală îi apare omului ca cea mai potrivită în urma unui eveniment major, așa cum este un cataclism care îi silește pe oameni să se adune și să încerce împreună să supraviețuiască. Acela este momentul în care se impune un lider, cel mai puternic dintre ei. Din „conducerea unuia singur” se naște apoi *regalitatea*, în urma unei pregătiri și a unei „îndreptări” (διόρθωσις). Aceasta, din pricina unor „vicii înăscute” (τὰ συμφυῆ κακά) degenerază apoi în *tiranie* (τυραννίς). Odată cu „disoluția” (κατάλυσις) acesteia puterea trece în mâna celor mai buni din cetate, adică ia naștere *aristocrația*.

Aristocrația este și ea supusă degradării, căci, din „domnia celor mai buni”, devine cu timpul conducerea celor care își văd de propriile interese, adică a celor „pușini”, cu numele de *oligarhie*, iar mulțimea, pornită împotriva nedreptăților celor din frunte, o va înlătura în cele din urmă. Îndepărtarea celor care nu mai reprezentau interesele oamenilor aduce la puterea „puterea poporului”, *democrația*. Aceasta din urmă va fi ruinată de trufie (ὑβρις) și nelegalitate (παρανομία) și, din conducerea poporului (δημος), sub forma sa organizată, se va transforma rapid în domnia gloatei (ὄχλος), de unde și numele ultimei forme de guvernământ, *ohlocrația* (ὀχλοκρατία).

Polybios susține că un bun observator poate sesiza schimbarea firească între aceste forme de conducere, precum și creșterea (αὔξεισις), punctul culminat (ἀκμή) și schimbarea spre declin (μεταβολή) a fiecărei forme de guvernământ. O asemenea trecere în revistă i s-a părut utilă autorului înainte de a explica constituția romanilor pentru că cititorul va putea înțelege astfel că și alcătuirea acesteia are o cauză naturală (κατὰ φύσιν).

Teoria despre schimbarea constituțiilor fusese discutată mai amănunțit de către Platon¹. Polybios îi reproșează însă o tratarea prea complicată și cu prea multe detalii, ceea ce o face accesibilă prea puținor oameni. El își propune, în schimb, să-i expună

¹ Cf. Plat. *Pol.* 291d sq. și 302c sq.

punctele principale, atât cât este nevoie, într-o „istorie pragmatică” (πραγματική ιστορία). Prin aceasta Polybios înțelegea istoria politică și militară, în care se găsesc raportate acțiunile națiunilor, ale cetăților și ale șefilor de stat, și se opunea genului genealogic, care trata genealogia zeilor și a eroilor, și celui care trata colonizările, întemeierea cetăților sau raporturile dintre colonii și metropole¹.

Prima întrebare la care își propune Polybios să răspunde este referitoare la originea (ἀρχή) formelor de guvernământ. Pentru a răspunde acestei chestiuni se pornește de la prima formă de organizare (πολιτεία) a oamenilor. În urma unor cataclisme majore, precum inundațiile, molimele sau foametea, dispar obiceiurile (ἐπιτεδευματα) și artele (τέχναι) omenești, pierzându-se astfel tradiția și progresul oricărei comunități. În momentul când oamenii vor se vor regrupa lider va deveni, așa cum se întâmplă și la animale, acela care se va remarca prin forță trupului și îndrăzneala sufletului. Este, subliniază istoricul, o lege a naturii ușor de observat la toate celelalte viețuitoare. Întotdeauna se impune mai întâi cel mai puternic și cel mai curajos. „Măsura puterii lor este dată de forță” (*ibid.* 6, 5, 9 ὅρος μὲν ἐστὶ τῆς ἀρχῆς ἰσχύς), iar o astfel de conducere poartă numele de *monarhie*. Ideea de regalitate (βασιλεία) se naște cu timpul, pe măsură ce societatea avansează și apare ideea de bine (τὸ καλόν) și de dreptate (τὸ δίκαιον).

Trecerea de la monarhie la regalitate este un proces care are la bază nașterea ideii de bine în conștiința oamenilor. Totul, susține Polybios, pleacă de felul în care copiii se raportează la părinții care au avut grijă de ei. Dacă copiii nu le arată recunoștință, ceilalți oameni, care le văd acest comportament, se vor indigna de o asemenea situație, întrucât „oamenii singuri au parte de inteligență și rațiune (*ibid.* 6.6.4 μόνους αὐτοῖς μέτεστι νοῦ καὶ λογισμοῦ). Ei vor intui viitorul și se vor gândi că vor putea și ei să ajungă într-o asemenea situație, dacă nu iau nici o măsură. Vor avea aceeași atitudine și în cazul celui care, primind ajutor, nu se va arăta recunoscător față de binefăcător. În felul acesta se naște în fiecare om ideea datoriei, care stă la baza noțiunii dreptate. Tot astfel este apreciat cel care se expune pericolelor riscându-și viața și câștigă bunăvoința oamenilor, care asociază comportamentul lui cu ideea de bine, în timp ce pe acela care face contrariul îl socotesc demn de dispreț. Purtarea bună este, astfel, admirată și urmată, în vreme ce comportamentul opus este evitat. În cadrul unui stat, constată Polybios, lucrurile nu pot fi diferite. Conducătorul care își ajută supușii și oferă fiecăruia după merit se va bucura de aprecierea acestora, care își vor dori să-l mențină cât mai mult la putere. Astfel, cel care inițial se impusese doar prin forță, *monarhul*, va continua să domnească datorită rațiunii sale și va deveni un *rege*.

Regalitatea este astfel consecința unei investiții cu încredere din partea oamenilor care văd în conducător garantul păstrării echilibrului în care fiecare are în mod previzibil ceea ce merită și nu este supus hazardului unui tiran. Urmașii de sânge ai regelui se vor bucura de aceeași încredere, căci oamenii vor considera că cei care se nasc din astfel de conducători trebuie să fie purtătorii aceluiași calități. Mai întâi,

¹ Cf. Plb. IX, 1.

aceștia nu vor înșela încrederea oamenilor și vor trăi cu gândul de a le asigura supușilor securitatea, având grijă să nu se deosebească de aceștia în felul în care trăiesc. Energia lor va fi investită în servirea oamenilor. Vor veni însă apoi cei care primesc domnia prin moștenire și au deja asigurate toate mijloacele stăpânirii. Belșugul pe care îl găsesc încă de mici le va moleși energia și le va alimenta dorința de a-și împlini propriile poftte. Aceste privilegii, subliniază Polybios, vor isca în rândul populație pizmă și dușmănie, iar regalitatea se transformă astfel într-o *tiranie* (τυραννίς). Starea de nemulțumire va alimenta comploturi, dar nu din partea celor mai răi, ci, dimpotrivă, din partea celor mai nobili, mărinimoși și curajoși dintre cetățeni, adică a celor care nu pot suporta „abuzurile conducătorilor” (*ibid.* τὰς τῶν ἐφεστῶτων ὕβρεις). Astfel, mulțimea va înlătura regalitatea și va instaura domnia celor care au luptat împotriva tiranului, adică a „celor mai buni”, *aristocrația* (ἀριστοκρατία).

Ajunși la putere pe valul de simpatie al unei mulțimi care nu-și mai dorea conducerea autoritară a unui singur om, aristocrații vor dori mai întâi să nu dezamăgească și să fie cu adevărat în serviciul oamenilor care au investit în ei încredere. Copiii acestora, însă, primind de la părinți o asemenea putere și neavând experiența rellelor prin care trecuseră aceștia, nu vor păstra echilibrul câștigat numai prin cunoașterea extremelor. Acești urmași nu pot prețui „egalitatea politică” (πολιτικὴ ἰσότης) și „libertatea de a vorbi” (παρρησία), pentru că au trăit de la început înconjurați de privilegii moștenite. Incapabili să aprecieze beneficiile libertăților cetățenești vor fi repede cucerii de pofta de câștig și de o viață a exceselor. Astfel, din „cei mai buni” oameni ai cetății ei se transformă din pricina lăcomiei în „cei mai puțini” reprezentativi pentru ce ar trebui să fie conducătorii, trecându-se astfel de la aristocrație la *oligarhie* (ὀλιγαρχία) din aceleași pricini pentru care se trecuse și de la tiranie la aristocrație.

Starea de tensiune care plutește într-o societate în care oamenii nu văd cu ochi buni comportamentul excesiv al conducătorilor, va fi exprimată până la urmă de cineva care va vorbi deschis împotriva acestora și va găsi sprijin în rândul oamenilor pentru alungarea lor. Înlăturarea lor, fie violentă, fie soldată cu expulzări, va fi urmată de dilema alegerii unei noi conduceri. Experiența unui rege este încă de tristă amintire, iar încredințarea puterii unui grup reprezentativ este și ea de evitat, ținând seama de experiențele trecute neplăcute. Poporul alege în aceste condiții să-și asume chiar el conducerea, adică să transforme constituția oligarhică într-o *democrație* (δημοκρατία). Această formă de guvernare va fi apreciată de cei care au avut parte de puterea excesivă din regimurile anterioare și vor aprecia cum se cuvine „egalitatea” (ἰσηγορία) și „libertatea de vorbire” (παρρησία).

Ruina democrației va apărea însă odată cu noile generații, obișnuite cu aceste valori și, deci, fără a le mai cunoaște valoarea și fără a le mai aprecia. Tinerii vor fi mai preocupați în a-i întrece pe ceilalți în avere, iar după dobândirea acesteia vor dori să ocupe și funcții de conducere. Polybios surprinde cu acuitate neîmplinirea pe care o resimt cei avuți în lipsa unui rol pe care să-l joace în societate și în lipsa recunoașterii din partea celorlalți. Atunci când însă vor constata că nu pot ajunge la putere prin forțe proprii, vor recurge la propria avere cu care vor încerca să corupă mulțimea.

Polybios socotește că această mituire a populației va avea ca efect final sfârșitul democrației, căci oamenii, obișnuiți să trăiască din ceea ce primesc de la alții, nu vor ezita să aducă în fruntea lor pe cineva care, prin violență, le va pune la dispoziție aceste bunuri. Această îndepărtare de la regulile democrației este numită de autor „sălbăticiere” (vb. ἀποθηριόω) și are ca efect întoarcerea societății la momentul în care accepta să aibă în frunte un monarh.

Termenul pe care îl folosește Polybios pentru a descrie această evoluție în cerc a formelor de guvernământ este ἀνακύκλωσις „rotație”, un circuit socotit o „lege naturală” (Plb. 6.9.10 φύσεως οἰκονομία), prin care regimurile cresc, se transformă, descresc și ajung apoi de unde au plecat. Utilitatea cunoașterii acestui mecanism de schimbare naturală a constituțiilor constă și în posibilitatea anticipării a ceea ce urmează, atâta timp cât identificăm momentul politic în care ne aflăm. Important este ca cel care o face să judece detașat, eliberat de sentimente care i-ar putea afecta obiectivitatea.

Pentru Polybios singurul remediu pentru a ieși din acest cerc îl reprezintă contaminarea celor trei forme constituționale bune într-o constituție numită *mixtă* și acest lucru, subliniază autorul, a fost reușit de Roma. Această cetate, odată cu instaurarea Republicii, împărțise puterea în trei părți, astfel încât locuitorii ei nu puteau să spună nici ei dacă trăiesc într-o monarhie, într-o aristocrație sau într-o democrație. Această stare de „confuzie” era justificată de varietatea instituțiilor și de împărțirea prerogativelor între ele. Puterea *consulilor* oferea imaginea unei guvernări monarhice, rolul *senatului* aducea cu o conducere aristocratică, în vreme ce puterea acordată *oamenilor* ar fi putut lăsa să se creadă că este o societate democratică.

Pentru Polybios în Roma republicană fiecare de cele trei componente ale statului a primit suficientă autoritate pentru ca puterea să se afle într-un echilibru potrivit unei guvernări de succes. Doar astfel se evită trecerea neîncetată de la un regim la altul, ca în cazul cetăților grecești. Consulii au puterea cea mai mare în viața publică și sunt și liderii armatei. Toți ceilalți magistrați li se supun, cu excepția tribunilor plebei. Ei au dreptul să propună ordonanțe de urgențe și veghează la punerea în aplicare a decretelor senatului și a hotărârilor poporului; prin urmare, în termeni moderni, au un rol executiv. Tot ei au acces deplin la tezaur și pot folosi resursele financiare după cum consideră.

Puterea deplină asupra fondurilor aparține însă senatului. Ceilalți magistrați, cu excepția consulilor, nu pot accesa fonduri fără încuviințarea acestuia. Polybios subliniază importanța controlului acestei instituții asupra tuturor cheltuielilor importante. Tot senatului îi revine sarcina să aplice legea în Italia sau să reprezinte diplomatic interesele Romei în afara Italiei și să-i primească pe delegații străini. Aceste puteri lăsau impresia unui grec că întreaga guvernare romană este una aristocratică. Existau însă și importante decizii lăsate pe seama poporului: oferirea recompenselor și aplicarea pedepselor, acordarea magistraturilor celor care merită și, în primul rând, declanșarea războiului sau instituirea păcii. Aceste atribute dădeau în același timp Romei un aer *democratic*.

Polybios subliniază că fiecare dintre cele trei puteri ale statului (consulii, senatul, poporul) poate colabora cu cealaltă sau i se poate opune. Consulii, în acțiunile militare pe care le întreprind, depind de acordul senatului în acordarea fondurilor și de hotărârile poporului în privința continuării conflictelor sau instaurării păcii. Senatul, la rândul său, este legat de voința poporului, care poate diminua privilegiile senatorilor, și a tribunului plebei, care, ascultând mereu de popor, poate oricând bloca activitatea senatului. Poporul nu este însă pe deplin suveran, căci depinde, pe de o parte, de hotărârile senatului, care oferă contracte oamenilor pentru diversele construcții ale statului, și, pe de altă parte, de autoritatea consulilor, care pot lua decizii capitale în privința fiecărui cetățean în parte. Succesul constituției romane, constată Polybios, constă în capacitatea fiecărei puteri de a colabora sau de a o vătăma pe cealaltă. Iar democrația epocii moderne, constată noi, este, *mutatis mutandis*, oglinda peste timp a acestui echilibru statornicit în Roma republicană.

Referințe bibliografice

- Weil, Raymond, Claude Nicolet (esd.). 1977. *Polybe, Histoires*, livre VI. Paris: Les Belles Lettres.
- Paton, W. R., Walbank, F. W., Habicht, Christian (eds.). 2011. *Polybius, The Histories*, books 5-8. Cambridge, MA: Harvard University Press, Loeb Classical Library.
- Pédesch, P. 1964. *La méthode historique de Polybe*. Paris: Les Belles Lettres.
- Popescu, C. Virgil (ed.). 1966. *Polybios, Istoriei*. vol. 1. București: Editura Științifică.
- Recort, Manuel Balasch (ed.). 1981. *Polibio, Historias*, libros V-XV. Madrid: Editorial Gredos.
- Schick, Carla (ed.). 1955. *Le storie di Polibio*. Verona: Arnoldo Mondadori editore.